tekeningen (miniaturen). Men schreef echter ook heel andere boeken uit de Latijnse oudheid over. We danken het voortbestaan van de klassieke literatuur vooral aan dit monnikenwerk.
Doordat de monniken hard werkten en weinig consumeerden, nam het bezit van de kloosters toe. Edelen en welgestelde mensen die in de hemel wilden komen, zetten nog even een gift in hun testament. Hoewel de monniken een gelofte van armoede hadden afgelegd, konden de kloosters erg rijk worden.

De heidenen bekeren

Bij het proces van bekering zijn de monniken van het grootste belang geweest.
In de Nederlanden zijn vooral de zendelingen Willibrord en Bonifatius bekend geworden. Willibrord kwam in 690 met een dozijn volgelingen uit Engeland om het geloof te prediken. Hij werd benoemd tot aartsbisschop van de Friezen en hij koos als zetel de stad Utrecht. Met toestemming van de plaatselijke machthebbers liet Willibrord kerken bouwen op de plekken waar vroeger Germaanse heiligdommen hadden gestaan. Een goede tactiek was ook om de vorst van een verslagen volk over te halen om christen te worden.
Een legende vertelt dat de Friese koning Radbod of Radboud erover nadacht om zich met zijn volgelingen te laten bekeren. Het was net zo'n keuze als Clovis had moeten maken. Toen hij al met één been in het doopwater stond, vroeg hij aan Willibrord of hij in de hemel zijn voorouders zou terugzien. De bisschop antwoordde ontkennend en Radbod koos ervoor om liever met zijn hele volk in de hel te belanden dan zonder familie in de hemel. Het verhaal is verdacht, maar het is waar dat de Friezen na de dood van de hofmeier Pippijn II hun gebied heroverden. Willibrord moest zich terugtrekken naar Echternach.
Ook Bonifatius was een Angelsaks. Eerst kwam hij Willibrord helpen, later werd hij aartsbisschop van de Duitsers en werkte hij in Midden-Duitsland met als zetel Mainz. Bonifatius trok ook Friesland in om de mensen te bekeren. Bij Dokkum is hij in 754 gedood door Friezen, die hem overvielen omdat ze dachten dat hij kostbaarheden in zijn bezit had. Bonifatius hield een evangelieboek voor zijn lichaam om de zwaardslagen tegen te houden, maar tevergeefs: 'Het boek was door het scherpe zwaard in tweeën gesneden, maar zo dat niet één letter van de evangeliën beschadigd was.'

BRON 23 Het evangelieboek van Bonifatius, dat in het museum van de Dom van Fulda bewaard wordt.

BRON 22 Schrijvende monniken.

Slot

Waardoor waren de geestelijken dus belangrijk? Doordat zij vrijwel de enigen waren die konden schrijven, hadden zij een functie voor het doorgeven van de cultuur van de klassieke oudheid. Ook bij het vormen van de middeleeuwse cultuur speelden zij een belangrijke rol, bijvoorbeeld door het schrijven van boeken en verslagen en wetten.
Sommigen hadden veel politieke macht, bijvoorbeeld als leenman of als adviseur van een koning. Hoge geestelijken en kloosters beschikten ook over veel bezit. Ze waren dus belangrijk voor de economie. Monniken speelden ten slotte een belangrijke rol bij de verbreiding van het christendom en de vorming van het christelijke Europa.

Epiloog

Talrijke geschiedschrijvers vertellen ons dat in de Middeleeuwen echt alles draaide om het geloof. 'Het leven der middeleeuwse christenheid is in al zijn betrekkingen doortrokken, geheel verzadigd met godsdienstige voorstellingen. Daar is geen ding en geen handeling, waarin niet voortdurend de betrekking tot Christus en het geloof wordt gelegd', aldus J. Huizinga in *Herfsttij der Middeleeuwen*. Een ander voorbeeld is te vinden in *A history of the modern world* van R.R. Palmer. Hij schrijft: 'In het echte leven was de kerk alom tegenwoordig. De godsdienst drong door in elke porie.'
Dit beeld van een machtige kerk, van een geloof dat de politiek, de wetenschap en het dagelijks leven bepaalde, wordt ook aangetroffen in schoolboeken, waar men vaak spreekt van 'de kerk in het midden'. Er zijn diverse redenen om dat beeld te nuanceren.
Wat de politiek betreft: koningen en keizers gebruikten het geloof inderdaad, maar ze gingen daarbij niet zo ver als de Romeinse keizers, die zelf als goden beschouwd werden. Van het gezag van de paus trokken de middeleeuwse vorsten zich niet veel aan. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de banvonnissen. De paus had de macht om iemand te excommuniceren (in de kerkelijke ban te doen). Dat betekende in principe dat deze niet meer bij de gemeenschap van gelovigen hoorde en niet aan de kerkdienst mocht deelnemen tot hij berouw toonde. De paus heeft deze straf bij conflicten vaak tegen koningen en keizers gebruikt, misschien wel omdat hij hoopte dat de onderdanen dan in opstand zouden komen. In werkelijkheid trokken de vorsten zich weinig van de banvloek aan. Ze gingen gewoon naar de kerk en bleven regeren alsof er niets aan de hand was. De banvloek was dus een politiek dwangmiddel dat niet werkte. Zowel bij de paus als bij de koningen ging het om macht.
Ook op wetenschappelijk gebied is een nuancering op zijn plaats. Menigeen beweert dat deze in de Middeleeuwen werd overheerst door het geloof. Aan de universiteiten zouden de geleerden zich alleen maar druk maken over theologische kwesties, zoals de vraag hoeveel engelen er op de punt van een naald passen. Het verhaal over de engelen is echter pas in de 17e eeuw voor het eerst genoemd door een protestantse auteur. Geleerden probeerden de wetenschap van de oudheid zo goed mogelijk voort te zetten en uit te bouwen.
De leden van de derde stand waren hard bezig met het voorzien in hun primaire levensbehoeften zoals voedsel, veiligheid, liefde en een dak boven hun hoofd. In de periode die wij bekijken, was nog niet de hele bevolking christelijk. We zijn gewend om een land christelijk te noemen als de koning zich bekeerd heeft, maar de realiteit was anders. Pas aan het einde van de Middeleeuwen was heel Europa bekeerd.
Als het leven van de mensen niet overwegend bepaald werd door het geloof, waarom treffen we die opvatting dan toch in de boeken aan? In de Vroege Middeleeuwen waren geestelijken vrijwel de enigen die konden schrijven. Aan de universiteiten, die overigens iets later tot bloei kwamen, kon je alleen studeren als je een wijding tot geestelijke had ontvangen. Boeken werden ook vaak geschreven in het Latijn, de taal van de kerk, omdat die in alle christelijke landen gelezen konden worden. Het is dus logisch dat we in bijna alle bronnen uit de Vroege Middeleeuwen formuleringen tegenkomen die tot het gedachtegoed van de geestelijken behoorden. Toch zijn de citaten uit de Bijbel en het aanroepen van de Schepper er vaak met de haren bijgesleept. Het merendeel van de kroniekschrijvers vertelde bijvoorbeeld gewoon wat er allemaal gebeurd was en voegde er als een soort routine aan toe dat God dit alles veroorzaakt had. Zelfs voor schrijvers waren godsdienstige formuleringen vaak niet meer dan een correcte vorm van uitdrukken, een middel om je ideeën geaccepteerd te krijgen, zoals onze tijdgenoten het in de politiek vaak hebben over gelijkheid, vrede en veiligheid of gelijke behandeling. In de Middeleeuwen draaide lang niet alles om het geloof. Als we zien dat de meeste mensen in de tweede helft van de 20e eeuw een ballpoint gebruikten, kunnen we daaruit dan afleiden dat het moderne leven door de ballpoint bepaald werd?

BRON 24 Het laatste oordeel. Sommigen hebben hun leven laten bepalen door de angst voor een negatief oordeel na de dood.